



Herinnering aan de Spaanse tragedie

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Verschijnt om de veertien dagen

**24ste jaargang nummer 6
22 maart 1969**

Hoofdredacteur: dr. A. L. Constandse
Redactieraad:
mr. dr. M. Rood-de Boer, prof. dr. J. C. Brandt
Corstius, H. Mozes, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof
Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
Paulus Buyslaan 23, Amersfoort
Telefoon 03490-16474
Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht
Advertentietarieven op aanvraag
Abonnementsprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 9,50,
overige landen f 12,-
Losse nummers f 0,50

In dit nummer (8 pag.) o.a.:

Dick Scherpenzeel: Onze ontwikkelingshulp (2) (pag. 4)
J.L. Sluiter: Erasmus versus Luther (pag. 5)
R. de la Rie: Naar mensen kijken en ze ook zien
(pag. 6 en 7)
J. Kettelarij-v. Brakell Buys: Verliefd op liefde (pag. 7)

OP de eerste april zullen er in het geknevelde Spanje feestelijkheden worden georganiseerd ter herdenking van het feit dat dertig jaar geleden de laatste weerstand der republikeinen tegen de fascistische strijdkrachten werd gebroken. Bijna drie jaar hadden gewapende volksmassa's stand gehouden tegenover een leger, dat door Hitler en Mussolini was voorzien van de modernste wapens, en dat rechtstreeks werd gesteund door Italiaanse divisies en Duitse luchteskaders. Geen ander volk had in Europa zoveel verzet geboden tegen militaire usurpatoren. Helaas was de verdeeldheid in de republiek groter dan in zo'n worsteling geoorloofd zou zijn geweest. Toen in 1936 de generaals in opstand kwamen werd de tegenstand vooral georganiseerd door radicale democraten, socialisten, anarcho-sindicalisten, met Basken en Catalanen, die hun regionale vrijheden wilden verdedigen.

DE communisten hadden slechts vier procent van de bevolking achter zich. Hun aanhang groeide ongewoon tijdens de burgeroorlog, en dit leidde tot ernstige wrijvingen binnen het anti-fascistische kamp. Maar het is de vraag of tegenover Franco, Hitler en Mussolini ook een vereend democratisch Spanje zich had kunnen handhaven.

MEN weet hoe Franco zich na de nederlaag van Duitsland en Italië heeft weten te redden: hij profiteerde van de 'koude oorlog'. Wel had de 'caudillo' een divisie ter beschikking gesteld van Hitler, om de Sowjet-troepen te helpen bevechten. Maar hij had zich niet militair gekeerd tegen de wettelijke mogendheden. In 1953 - toen een concordaat met het Vaticaan aan zijn regime reeds gezag had verleend - sloot hij een aantal militaire overeenkomsten met de Verenigde Staten, waaraan hij vier vloot- en luchtbases verpachtte. Sindsdien is Spanje steeds meer in de internationale gemeenschap aanvaard, toegelaten tot de Verenigde Naties, een toeristenland bij uitnemendheid geworden (negentien miljoen buitenlandse vakantiegangers in 1968!) en op allerlei conferenties vertegenwoordigd. Contacten met het Spaanse volk, dat ook na 1939 het regime niet slaafs heeft aanvaard (integendeel) waren stellig verantwoord.

MAAR dit is niet hetzelfde als aanvaarding van het fatale regime, waarmee democrati-

sche regeringen zich helaas sinds lang verzoend schijnen te hebben.

HOE groot in Spanje de kloof is tussen volk en regering is gebleken, nadat op 24 januari een uitzonderingstoestand is ingesteld, die de situatie herstelde van 1939, onmiddellijk na de burgeroorlog. Nadat studenten en arbeiders hadden gedemonstreerd en gestaakt, en de vrees ontstond voor een 'Franse mei', werd een totalitaire dictatuur ingesteld die slechts kan worden vergeleken met die van Brazilië of Griekenland, waar de generaals eveneens een kleine kaste van belanghebbenden vertegenwoordigen. Maar hoe onverschillig gedraagt daartegenover de 'vrije wereld' zich! Het is geen versterking van het prestige der democratieën, als zij dictators sparen die militaire verdragen met haar hebben gesloten. Er zijn nog andere waarden en krachten dan die der wapenen.

OP vele wijzen is het Westen aan het Franco-bewind tegemoet gekomen zonder voorwaarden te stellen inzake democratisering van het heersende systeem. Vandaar dat toenemend verzet van het volk beantwoord kan worden met terroristisch optreden van de staat.

NU is die staat van beleg een gevolg van het feit, dat het regime zich op velerlei 'fronten' bedreigd voelt. Het is ook innerlijk zeer verdeeld. Binnen de Franco-beweging vindt men voor- en tegenstanders van een monarchie; pro- en anti-clericalen; verdedigers van de grootgrondbezitters, van grote kapitalistische ondernemers, en van 'de kleine man' in de provincie. In afwachting van Franco's heengaan strijden allerlei groepen, kasten en militaire klieken om de opvolging. Voor de massa's is het nog een zwakke troost, dat aan de top gieren en haviken vechten om de buit. Tezamen hebben die de militaire en politieke macht om de onderdrukking te verscherpen, uit vrees dat de massa's van de verdeeldheid der meesters zouden profiteren om zich te bevrijden. Voorlopig is het volk te zwak om de heerschappij van zich af te schudden.

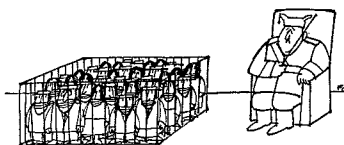
EN toch zijn er tekenen van toenemende afvalligheid in kerkelijke, zelfs in falangistische kringen, en groeit het ondergrondse verzet. Zich daarmee te identificeren is wel het minste, wat democraten kunnen doen.

KRITISCH ALLERLEI

Paleis van de Paus

NAAR aanleiding van het Schrijversbal op 28 februari zijn er vele protesten gehoord over de wand-schilderingen: ontelbaar vermengvuldigde pausen of papen werden (wellicht futuristisch, maar in het verleden hebben toch enige tientallen vermaarde pausen in concubinaat geleefd!) afgebeeld, lustig spelend met hun naakte geliefden. We hebben er geen volkomen blote paus bij ontdekt (maar er waren er zoveel!), wel sexuele symbolen bij de vleet. In de Hindoetempels vermaken zelfs de goden en godinnen zich op deze wijze, en waarom het Vaticaan niet wat oostersers gemaakt? De satire verwekte een storm... in een glas water. Zo heeft het Michael Legioen een brief gestuurd aan de burgemeester van Amsterdam, waarin werd opgemerkt dat deze uitzending onmiskenbaar duidelijk heeft aangetoond dat de versiering ten zeerste kwetsend was voor alle rooms-katholieke Nederlanders. 'Als groepering van duizenden geloofsgetrouwe rooms-katholieke staatsburgers doen wij' aldus de brief, 'een dringend beroep op u de geëigende maatregelen te nemen om deze openbare belediging van een zo grote volksgroep te voorkomen.' Maar op het bal was niemand beledigd!

Spanje



Celibaat

BIJ een enquête onder 9000 Nederlandse priesters heeft 68 pct. zich uitgesproken voor ontkoppeling van ambt en celibaat. Op de vraag of deze ontkoppeling moet gebeuren door de hiërarchie voor een voldongen feit te plaatsen, gaf 21 pct. een positief antwoord. Deze cijfers noemde de Nijmeegse hoogleraar dr. E. Schillebeeckx, dominicaan, voor de televisie. Uit de cijfers van de enquête blijkt dat 9 pct. van de priesters direct in moeilijkheden verkeert wegens het celibaat. Op de vraag naar zijn mening over de ontkoppeling van priesterschap en celibaat zei prof. Schillebeeckx dat die liever vandaag dan morgen moest gebeuren. In Amsterdam heeft de studentenpastoor Jos Vrijburg, die gaat trouwen, toestemming gekregen te blijven preken, maar niet om de mis te celebreren.

Geen sex

IN de Volkskrant dit ingezonden stuk naar aanleiding van een cursiefje van 'Saartje Burgerhart': 'Saartje vraagt zich af waarom de vrouwelijke religieuzen helemaal niet mopperen, noch rukken aan de ketenen van het celibaat. Haar stukje is een bewijs van weinig kennis van zaken. Een vrouwelijke religieuze heeft op volwassen leeftijd voor de ongehuwde staat gekozen. Na vijf jaar zogenaamde proeftijd legt zij de drie geloften af, onder andere van het ongehuwd zijn, nogmaals vrijwillig. De reden waarom deze keuze gemaakt wordt is individueel verschillend. Dat is privacy. Wij vragen Saartje ook niet waarom zij getrouwd is en juist met die man. Blijkt het leven voor sommige religieuzen te zwaar of kunnen zij het ongehuwd zijn niet aan, dan treden zij uit de kloostergemeenschap en zo komt het dat Saartje nooit een verloofde of gehuwde karmelietes of andere religieuze op de voorpagina zal aantreffen. Heel jammer voor iemand die van sensatie houdt.'

zr Laurentia Vaessen

Loszinnig

IN de Verenigde Staten is een onderzoek ingesteld naar de hoeveelheid geld die de gezamenlijke eigenaars elk jaar door onachtzaamheid of andere oorzaken kwijtraken. Dit is een bedrag, dat het gat in menige staatskas zou kunnen vullen. Rond 200 miljoen Amerikanen raakten in 1967 twee miljard dollar kwijt (7,2 miljard gulden), aldus de Haagse Post. Dat is dus tien dollar per hoofd der bevolking per jaar. Uit de gegevens van het onderzoek bleek, dat vrouwen tweemaal zoveel geld verliezen als mannen; dat vooral jongeren veel geld kwijtraken en dat academici slordiger zijn met geld dan mensen met een beperkte schoolopleiding. Opmerkelijk is ook, dat de meeste mensen niet weten op welke wijze zij hun geld verliezen. Onder de ondervraagden was een dame, die dit echter precies wist: uit haar bustehouder viel een biljet van twintig dollar in de w.c. juist op het ogenblik dat zij die doorspoelde.

Schoonheid

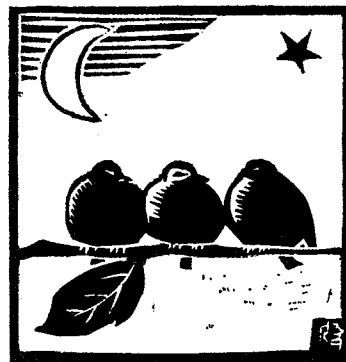
EEN origineel idee voor vermeerdering van het staatsinkomen komt uit Ceylon. De minister van Financiën, 'n 66-jarige vrijgezel, heeft voorgesteld een belasting te heffen op de schoonheid van de Ceylonese vrouwen. Het geraffineerde van dit plan is, dat de dames zelf de hoogte van de aanslag kunnen vaststellen. Wie zichzelf dus bijzonder mooi vindt, betaalt meer dan de seksegenote, die misschien, objectief gezien,

nog wel fraaier is, maar minder pretenties heeft. Of minder goed bij kas is. Ons lijkt dit een sadistische belasting.

Slavernij

IN de Volkskrant dit ingezonden stuk: 'Welke geëmancipeerde vrouw wenst zich te laten terroriseren door absurde mode-jongens? Is het niet veel nuttiger dat de vrouwen zich voor belangrijker zaken interesseren, dat zij zich inzetten voor de vrede, dat zij hun politiek inzicht verruimen, meer doen aan bejaardenhulp of aan de ontwikkeling van arme landen? Deze zaken van levensbelang zijn heel wat nuttiger dan het geleuter van moderedactrices en 'schoonheid'-specialisten die terwille van de smeer ons proberen wijs te maken dat we met ons te bepleisteren en te beverven mooier worden. De niet zo schijderachtige resultaten zien we dagelijks langs 's heren wegen. Als de Heer die maskers ziet, moet hij zich wel verbijsterd afvragen of dit nu het schone schepsel is, geschapen naar zijn beeld en gelijkenis.' We hebben sympathie voor de schrijvende dame, maar zijn verbaasd te horen, dat Onze

Houtsnede Han Krug



Ik ben neger ...

*Ik ben neger:
zwart als de zwarte nacht,
zwart als in Afrika het diepe oerwoud.*

*Ik was slaaf:
Caesar liet mij zijn drempel vegen;
En ik poetste Washingtons laarzen.*

*Ik was arbeider:
Onder mijn handen groeiden de piramiden,
Ik mengde cement voor het Woolworthgebouw.*

*Ik was zanger:
Van Afrika tot aan Georgia
Droeg ik mijn liederen van leed,
Schiep ik de rag.*

*Ik was offer:
De Belgen hakten in de Kongo mijn handen af,
Men lyncht mij ook nu nog in Texas.*

*Ik ben neger:
zwart als de zwarte nacht,
zwart als in Afrika het diepe oerwoud.*

LANGSTON HUGHES

Staatshulp voor de kerk?

DE grondwet schrijft sinds 1815 voor, dat de staat subsidies verleent aan kerkgenootschappen. In de Franse tijd waren vele kerkelijke goederen onteigend en daarvoor werd nu een schadeloosstelling gegeven. De steunverlening (die door het dagblad Trouw uitvoerig is weergegeven) geschiedt op historische gronden en is willekeurig geworden, gezien de geheel veranderde tijden en de vele nieuwe religieuze organisaties. Nu heeft een commissie onder leiding van de heer Van Walsum gemeend, de regeling te moeten herzien, haar te moeten uitbreiden en de banden tussen kerk en staat veel inniger te maken.

EEN onbegrijpelijk advies in deze tijd, waarin juist de scheiding tussen kerk en staat, tussen gezag en geestelijk leven, de vrijheid en vrijwilligheid van alle religieuze en wijsgerige bindingen op de voorgrond worden gesteld. Wat de commissie-Van Walsum aanbeveelt is niet minder dan de staatssubsidie, nu jaarlijks ongeveer 3,5 miljoen bedragend, te verhogen tot... vijftig miljoen per jaar! Veel meer salarissen van predikanten, priesters en voorgangers zouden van staatswege betaald moeten worden. Tenminste als het genootschappen betreft van minstens tienduizend leden. Dit cijfer houdt al een flinke discriminatie in. Maar nog veel willekeuriger is het, religieuze organisaties te begunstigen en niet eveneens de duizenden niet-kerkelijke verenigingen, die tegemoet komen aan geestelijke, ethische of artistieke behoeften van mensen, die in de kerken niets meer vinden dat hen boeit of bevredigt.

IN de eerste commentaren op de voorstellen der commissie is al veel kritiek geuit, ook van vooruitstrevende godsdienstige zijde. De minister van financiën, de liberaal Witteveen, heeft gehandeld in overeenstemming met de beste tradities ener liberale levensbeschouwing door te ontkennen, dat de geloofsbeleving een zaak is waar de regering zich mee moet bemoeien: deze beleving ligt in de persoonlijke sfeer. Inderdaad: ook voor ons is godsdienst 'privaatzaak', dat wil zeggen, geen staatszaak. Volgens de minister – en blijkbaar volgens de regering – behoort het niet tot de taak van de overheid mee te helpen aan de verzorging van het godsdienstige leven. De minister wil de subsidie voor de werken – terecht – helemaal schrappen en die afkopen voor een bedrag van zestig miljoen. De huidige regeling moet dan bij de eerstkomende grondwetswijziging verdwijnen. Niets liever dan dit, zouden wij er bij willen opmerken.

NATUURLIJK zal er wel verzet rijzen in conservatieve en traditionele kerkelijke kringen, vooral met het oog op de eventuele gevolgen van het beginsel, als dit wordt aangevaard. Op tal van wijzen – in het onderwijs, de strijdkrachten, bij liefdadigheid enz. – verleent de overheid steun aan godsdienstige organisaties en aan propaganda voor het christendom. Met grote moeite is op bepaalde terreinen soortgelijke subsidie verworven voor het dienen van niet-godsdienstige levens- en wereldbeschouwingen (bijvoorbeeld voor raadslieden van het Humanistisch Verbond) maar het christendom geniet nog altijd de bijzondere bescherming van de staat. De opheffing van de bedoelde financiële steun aan de kerken zou

een teken zijn van een (gewenste) verandering. En in vele kerkelijke kringen zal men daarom het standpunt van minister Witteveen wel betwisten. Aangezien grondwetswijziging nog wel enige tijd op zich zal laten wachten zal er alle gelegenheid zijn het probleem ruimschoots van alle kanten te bezien. Intussen wijzen we gaarne op de sympathieke conclusie van de katholieke Volkskrant van 1 maart, waarin wij het volgende lezen:

WIJ zijn vooralsnog geneigd om het meest voor de opvattingen van de regering te voelen. De commissie-Van Walsum wil nu in principe alle kerkgenootschappen in de subsidieregeling betrekken, maar trekt toch ook weer een willekeurige grens bij een ledental van minstens tienduizend leden. En wat moet precies onder het begrip 'kerk' worden verstaan? Komt het ook bij andersoortige subsidieregelingen voor, dat ze slechts voor een deel van de burgers van belang zijn, in dit geval zouden niet-kerkelijke levensbeschouwelijke groeperingen zich toch terecht achtergesteld kunnen voelen. De grootste vraag, die blijft hangen, is echter of het nu werkelijk beslist noodzakelijk is om ook de financiële middelen voor de kerken met de dwang van het belastingbiljet te gaan vergaren en dan ook nog zowel bij kerkelijken als niet-kerkelijken. Zou het toch niet veel beter zijn als die middelen vrijwillig en dan alleen door het kerkvolk zelf konden worden opgebracht? Vooral daarover dient nog eens diep en ernstig te worden nagedacht.

Radiolezingen:

Hilversum I

Zondag, 23 maart 1969, 9.45–10.00 uur: G. J. den Besten: 'Geen woorden, maar daden'.

Zondag, 30 maart 1969, 9.45–10.00 uur: C. van Rijsinge: Beschouwingen van een humanist over de natuurwetenschap en de samenleving. III 'De samenleving van de toekomst'.

Zondag, 6 april 1969, 9.45–10.00 uur: A. Struyk: De dialoog humanisme-kommunisme: 'Een bijdrage tot vrede? II'.

Televisie-uitzending:

Maandag, 17 maart 1969, 22.20–22.45 uur:

Een uitzending, waarin het Steunfonds Praktisch Humanisme een beroep doet op de kijkers, om het werk op het gebied van de humanistische geestelijke vorming en geestelijke verzorging financieel mogelijk te blijven maken.

Door gesprekken met ex-gedetineerden, met jaarden en met jonge dienstplichtigen zal getracht worden een antwoord te geven op de vraag, wat deze vorm van hulp aan medemensen inhoudt en worden aangetoond hoe noodzakelijk het is, dat dit werk wordt verricht.

De inleiding zal worden gehouden door de heer J. Pasman, directeur van het Humanistisch Verbond. Regie: Geert van den Boogaard.

Mijn moeder had zes zusters en aangezien ik als 'enig kind' door 't leven moest, smulde ik altijd van haar verhalen van vroeger. Hoe ze, met nog een stel neven en nichten iedere zondag anderhalf uur naar de kerk liepen en onderweg meikevers vingen, die natuurlijk midden onder de dienst met z'n allen tegen het deksel van de bus opkropen, zodat 't deksel losschoot en de hele zwerm zich zoemend door de kerk verspreidde. Ook had een paar jaar jongere zuster van mijn moeder eens woedend een paar prachtige geborduurde muiltjes in de zompe gegooit, omdat ze ze wederrechtelijk aan mijn moeders voeten had aangetroffen. De zompe was een moddersloot achter hun huis. Ik prijs me gelukkig, dat wij hier geen zompe achter ons huis hebben, anders was die zo langzamerhand wel gedempt door alles wat men elkaar hier al in de loop der jaren briesend van 't lijf getrokken heeft. Zelf heb ik ook nog wel eens een driftige bevlieging en dan met zo'n zompe in de buurt, nee, een flat twee hoog is veiliger.

Inmiddels zijn onze kinderen op een leeftijd gekomen, dat ze nu aan ons verhalen van vroeger vertellen en ik moet zeggen, dat wij dan in een ander daglicht komen te staan, dan we ons hadden voorgesteld. Ze beoordelen ons wel mild, ze kunnen 't zich best indenken, dat we soms door 't dollen heen waren, als ze steeds maar lagen te giechelen en te kletsen in bed, inplaats van te slapen, zodat we er soms eentje 't bed uitsleurden en die zolang in de hal stationeerden. Alleen de koude pap van 't ontbijt, die ik ze voor de lunch weer voorzette, omdat ze voor de zoveelste maal 's morgens hun haver-mout niet hadden opgegeten, vergeven ze me nooit. 't Is gewoon een teken van mijn diepverborgen sadistische inslag, zeggen ze plaagend en eigenlijk nog niet eens zo diepverborgen ook, bij nader inzien.

Onze Humanistische opvoeding is blijkbaar ook nog wel eens in 't geding geweest. Aan de ene kant dachten ze bij iedere discussie op school over God: 'Waar maken ze zich zo druk over! Moet je je voorstellen, dat er niet eens een God bestaat!' Maar aan de andere kant konden ze zich best indenken, dat iemand in God gelooft, want naar hun eigen ervaring, gelooft ieder kind op een zekere leeftijd in God. Toen we dit hoorden, begonnen de fundamenten van onze opvoeding te trillen. 'Jullie ook?' vroeg wij, zeker van het antwoord, dat natuurlijk een overtuigend 'nee' zou zijn. 't Was geen nee, 't was ja. En nog voor we verbijssterd de mond hadden kunnen openen, kwam het verhaal, dat onze twee jongste dochters een tijd lang iedere avond devoot in het smalle gangetje tussen hun bedden, voor hun eigen bed neerknielden en met de bipsen tegen elkaar, een gebed opzegden, dat ze gevonden hadden in 'Dubbele Lotje' van Erich Kästner en nimmer uit het hoofd hadden geleerd:

*"k Sluit mijn oogjes, 'k vouw mijn handjes,
'k Buig mijn knietjes voor U neer!
Trouwe Vader in de Hoge, zie op mij met liefde neer!*

*Leer mij vroeg Uw kind te worden.
Neem mij aan, schoon jong en klein.
Laat mij van Uw grote kudde, ook een heel klein schaapje zijn!"*

Moet je je voorstellen, overdag vochten ze als leeuwen en 's avonds lagen ze eensgezind God's zegen af te smeken, bips aan bips. In gedachten zag ik Erich Kästner ook in de zompe verdwijnen. Maar we hebben geen zompe. Gelukkig maar. Wat geeft 't tenslotte.

Onze ontwikkelingshulp (2)

PROFESSOR Brugman zet zijn betoog met veel raffinement in elkaar. Hij gaat uit van een stelling, die onmiddellijk inslaat, maar wijzigt die naar believen ten behoeve van zijn argumentatie. Zo merkt hij o.a. op, dat het verschaffen van ontwikkelingshulp om een economisch doel te bereiken onpraktisch is. Het op uiterst oneconomische voorwaarden—n.l. gratis—beschikbaar stellen van geld, verleidt de ontwikkelingslanden economisch meer te wagen dan verantwoord is. Erger nog, zegt Professor Brugman, het stelt ze in staat avonturen te beginnen als die van Nasser en Gowon.

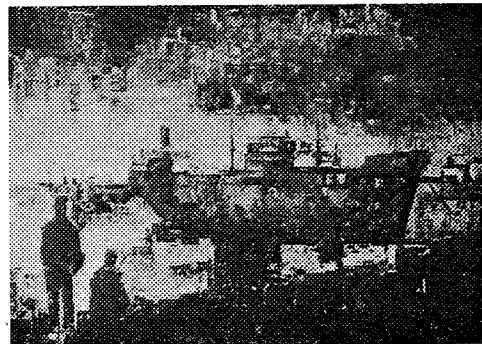
NU zou het redelijk zijn als Professor Brugman — hij is tenslotte wetenschapsman — eens met cijfers aanduidde, welk deel van de ontwikkelingshulp die Egypte en Nigeria hebben verkregen, voldoet aan de door hem gegeven definitie van ontwikkelingshulp. We zouden dan al gauw tot de conclusie komen, dat de omvang daarvan bepaald geen basis vormt voor een militair avontuur, nog afgezien van de vraag of beiden dit avontuur wel hebben gezocht. De vraag wie de zesdaagse oorlog van juni '67 in het midden-oosten is begonnen, zal voorlopig wel niet objectief kunnen worden beantwoord. Maar ook al zou dit antwoord naar Nasser wijzen (voor Brugman zal Dayan in ieder geval niet in aanmerking komen), dan ligt de oorzaak meer in de tragedie die het middenoosten is opgelegd dan in een moedwillige zucht naar het avontuur. Nasser heeft aantrekkingskracht op de arabische intellectuelen, niet omdat hij de vernietiging van Israël zou willen maar omdat hij als een van de eersten onder de arabische leiders een begin heeft gemaakt met een sociaal hervormingsprogramma. Het is evenmin houdbaar Gowon's strijd tegen de Biafraanse afscheiding als een prestigieus avontuur van een onbezonnen militair af te doen. Zijn motieven worden ingegeven door een bittere economische en politieke noodzaak; economisch wegens de grote belangen die het door Biafra geannexeerde gebied voor Nigeria heeft, politiek wegens de rampzalige gevolgen, die een welslagen van de afscheiding voor Nigeria als eenheidsstaat zal hebben.

INTUSSEN heeft het uitgangspunt van de ontwikkelingshulp als gratis verkregen geld en de relatie met het militaire avontuur zijn werk gedaan. Professor Brugman is dit uitgangspunt al lang weer vergeten, als hij het even later heeft over de zware schuldenlast van de ontwikkelingslanden als gevolg van onze ontwikkelingshulp. En evenmin met dit uitgangspunt is zijn uitspraak te rijmen, dat een groot deel van die hulp wordt gegeven in de vorm van kredietgaranties om het westerse bedrijfsleven in staat te stellen zijn positie in de ontvangende landen te verstevigen. Waarmee dan bovendien zijn conclusie, dat de ontwikkelingslanden — eenmaal verstandig geworden — vanzelf wel de ware oplossing in de vorm van samenwerking met het westerse bedrijfsleven zullen zoeken, in de lucht komt te hangen. Want die oplossing wordt hun naar zijn eigen woorden door de huidige vorm van ontwikkelingshulp al opgedrongen.

HET bestrijden van Professor Brugman's argumenten is, zo blijkt hier wel uit, een vermoeden de bezigheid door de grote willekeur waarmee hij ze gebruikt. Men kan tegen zijn argument van de gratis verkregen hulp aanvoeren, dat het juist zeer kostbare hulp is, omdat de voorwaarden ervan zo ongunstig zijn en de ontwikkelingslanden een zware last opleggen; even later komt hij zelf vertellen, dat deze landen zwaar in de schuld zitten als gevolg van onze hulp. Men kan tegen hem aanvoeren, dat de hulp in de eerste plaats de economische en politieke belangen van de gevende landen dient; Professor Brugman aarzelt niet, om dat argument zelf al gauw te berde te brengen. En na over die economische belangen (die in het westerse economische systeem in de eerste plaats de belangen van het bedrijfsleven zijn) in misprijzende zin te hebben gesproken, komt hij aan het slot van zijn artikel aandragen met de conclusie, dat de ontwikkelingslanden op den duur wel zo verstandig zullen worden de oplossing te zoeken in samenwerking met dat bedrijfsleven. Intussen draait hij de argeloze lezer, die zijn kameleontaktiek niet helemaal heeft kunnen volgen, een rad voor ogen. Duizelingwekkend is zijn betoog over het koloniale systeem, waarvan hij de morele waarde buiten discussie wil houden maar dat, zegt hij, de betrokken landen op grote schaal kapitaal en kennis heeft verschaft, die voor hun economische ontwikkeling zeer belangrijk zijn geweest. Deze bron van kapitaal en kennis, aldus Professor Brugman, is door de beëindiging van de koloniale systemen opgedroogd.

HET is nauwelijks mogelijk meer onkunde met het probleem in zo weinig woorden neer te leggen. De cijfers van het DAC, de ontwikkelingscommissie van de in de O.E.S.O. samenwerkende rijke landen, zouden hem, als hij zich de moeite zou hebben getroost voor zijn geruchtmakend artikel enig documentatiemateriaal na te slaan, hebben kunnen leren, dat de stroom kapitaal van de rijke naar de arme landen uit overheids- en privébronnen nog nooit zo groot is geweest als in de periode waarin de vroegere koloniale landen onafhankelijk zijn. De stroom terug trouwens ook maar dat is meer een argument tegen zijn stelling, dat met de beëindiging van het koloniale stelsel de exploitatie van de ontwikkelingslanden is opgehouden. En wat de kennisoverdracht betreft, zou het voor Professor Brugman onthullend hebben kunnen werken als hij eens was nagegaan hoeveel academisch afgestudeerden en mensen met middelbare schoolopleiding de koloniale mogendheden bij hun vertrek achterlieten en hoeveel er in deze landen nu zijn. Desondanks laat Professor Brugman niet na, de voorstanders van ontwikkelingshulp van demagogie en emotionaliteit te betichten. Men kan het eerder omdraaien. Als praten als Brugman al niet sinds eeuwen een vertrouwde uitdrukking in onze taal was, zou zij na wat Professor Brugman over ontwikkelingshulp heeft gezegd, onmiddellijk in onze taal moeten worden ingevoerd.

DICK SCHERPENZEEL



Feike Cnossen — De laatste reis

Feike Cnossen

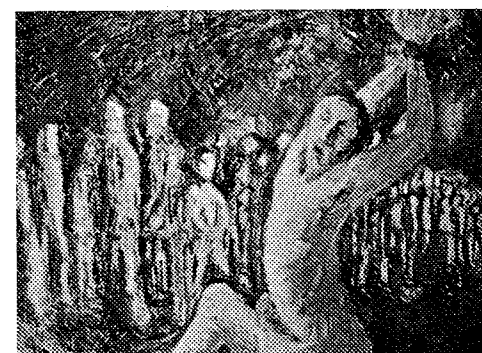
ZOALS bij velen van zijn generatie, is het leven van Cnossen door oorlog en crisis anders verlopen dan zeker een jong kunstenaar het zich voorstelt. Geboren in 1916 in Nederland, groeide hij op temidden van de schoonheid van de indische tropen. In 1936 keerde de familie terug naar een Europa, dat zich van de grote 'krach' nog maar nauwelijks aan het herstellen was, om zich alweer te gaan bukken onder een nieuwe storm. Van de indische jaren is geen werk overgebleven, werk dat sterk onder invloed heeft gestaan van de schilder en leraar Breedveld. In Europa zou het voor Cnossen niet mogelijk zijn door te gaan met het kunstenaarsleven, hij werd opgeslokt door het militaire geweld. Eerst vóór de oorlog was hij weer zover, dat hij de burgermaatschappij de rug kon toekeren om zich geheel over te geven aan de beeldende kunst, het vrije kunstenaarsleven van de speelman. Uitgangspunten voor zijn werk zijn het zoeken naar schoonheid, het protest en de waarschuwing tegen iedere vorm van geweld en onderdrukking, de benauwenis voor een technocratische maatschappij, waar voor de bohémien, de speelman, met zijn verlangen naar volledige geestelijke vrijheid geen plaats meer is.

T. DIMITROWA
(Permanente tentoonstelling in Hove de Speelman, Andijk N.H.).



Feike Cnossen — De gebroken spiegel

Feike Cnossen — 'Wij, toeschouwers'



Erasmus versus Luther

DIT JAAR herdenken wij het feit, dat het 500 jaar geleden is, dat Erasmus geboren werd. Onze grote historicus Huizinga was van mening, althans in 1924, dat Erasmus zijn werk gedaan had en niet meer tot de wereld zou gaan spreken. Maar 12 jaar later herriep Huizinga zijn woorden, toen hij moest constateren: 'Het eeuwjaar van zijn dood bewijst, in het herdenken over de gehele wereld, hoe zeer onze tijd nog naar hem opziet als een wegwijzer'.

DEZE woorden werden geschreven in een tijd, toen de tweede wereldoorlog nog slechts als een dreiging over de mensheid hing. Hoeveel te meer aanleiding is er voor ons, die de verschrikkingen van deze oorlog hebben meegeemaakt, op te zien naar een man, die zoveel eeuwen geleden reeds op de bres stond voor vrede en verzoening. Daarom kon hij Luther niet volgen, omdat diens drijven naar scheuring leidde, zowel in de kerk als in de menselijke gemeenschap. Daarvoor was Erasmus te Europees, te kosmopolitisch aangelegd. Erasmus was, toen hij op het toppunt van zijn roem stond, vervuld van hoop, dat een gouden tijd in aantocht was. Bij de door hem zo bewonderde schrijvers uit de Oudheid vond hij dezelfde moraal als in het zuivere Evangelie. De herleving van de Oudheid en de hervorming van de kerk moesten leiden, zo hoopte hij althans, tot een eenheid, waaruit een tijd van vrede zou kunnen ontsproeien. Hoe bedroegen is hij uitgekomen.

AANVANKELIJK had het streven van Luther zijn instemming; in zijn kritiek op de misbruiken in de kerk is hij hem trouwens vóórgegaan. Niet helemaal ten onrechte verweten zijn katholieke tegenstanders hem dat hij het ei gelegd had, dat door Luther was uitgedroefd. Met zijn gevoel voor humor was Erasmus zelfs bereid dit te beamen, maar dan met de toevoeging van spijt dat het ei geen hennetje had opgeleverd maar een kempiaan. En op kempianen was Erasmus niet bijzonder gesteld. Hij wist te goed, dat om een zaak redelijk te benaderen, de emoties niet de overhand moeten hebben. Zijn inzichten omtrent het falen van de kerk stemden met die van Luther overeen. De zwendel, welke met aflaten bedreven werd, wekte bij beide mannen dezelfde afschuw op. Als Luther op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen tegen de aflaten aan de slotkerk te Wittenberg aanplakt, ziet Erasmus daar nog geen revolutie in. Hij is het hier met Luther eens.

Vrees voor geweld

MAAR langzaam en zeker groeit bij Erasmus de afkeer tegen het heftige drijven van Luther. Hij voorvoelt de strijd die komen gaat. Hij wil geen schisma. Hoeveel godsdienstoorlogen heeft Europa te zien gegeven? Hoeveel bloed heeft moeten vloeien, terwille van het godsdienstig fanatisme? Hoeveel werk heeft dit alles aan de beul verschaft? Men heeft Erasmus dikwijls lafheid verweten, omdat hij zich niet vierkant achter de hervorming stelde, omdat in hem niet de geringste begeerte was als vaandeldrager van Luther de brandstapel te beklimmen. Maar die zo dachten, verloren dan wel uit het oog, dat Erasmus jarenlang in het midden tussen de twee kampen had stand gehouden, aangevallen door beide partijen. Toch versaaide hij

nooit. Zijn ideaal bleef hij trouw tot het laatst. Tussen de katholieken en de hervormers in stond Erasmus als vredesapostel, steeds opnieuw aandringende op matiging en verzoening. Maar hij was als een roepende in de woestijn. Wat kon zijn verzoenend woord ook uitrichten bij een man als Luther, die er heilig van overtuigd was, te vechten voor een waarheid, die tot elke prijs verdedigd moest worden, ook al zou de wereld daardoor in een chaos uiteenvallen? Aan de kant van de katholieken dezelfde onverdraagzaamheid. Ook daar geen sprake van enige tegemoetkoming.

HOEWEL de hervorming zich ontwikkelde in een richting, die Erasmus hoe langer hoe meer ging tegenstaan, heeft hij zeer lang geaarzeld voor hij besloot tegen Luther te schrijven. Erasmus koos toen een onderwerp dat de geesten reeds eeuwen lang had bezig gehouden en ook heden nog steeds belangstelling heeft. Het handelde over de vrije wil; Luther zelf getuigde, dat Erasmus daarmee de essentiële van Luthers leer in discussie had gebracht. In 1524 verscheen de studie onder de titel 'De libero arbitrio', waarop Luther antwoordde met zijn 'De servo arbitrio'. (De vrije en de slaafse wil.)

BIJ het lezen van deze geschriften wordt men getroffen door het grote verschil in toon, waaruit duidelijk naar voren komt, dat men met twee mensen te doen heeft, wier karakters onmogelijk bij elkaar kunnen passen. Bij Erasmus bescheidenheid, relativisme en scepticisme. Bij zijn opponent verzekerdheid en somtijds in hoen overgaande arrogantie. Erasmus wil zich graag door anderen laten beleren. Hij eindigt zijn verhandeling met de opmerking, dat zijn studie ten einde is. Het is aan anderen erover te oordelen. Bij Luther geen spoor van deze bescheidenheid. Hij heeft geen beoordeelaars nodig. Hij raadt een ieder dringend aan zich te onderwerpen. Zowel Erasmus als Luther baseren hun betoog op de bijbel. Nu is de bijbel een boek, waarin veel uitspraken voorkomen, die elkaar niet dekken. De heilige schrift, zegt Erasmus, is dikwijls duister en zinnebeeldig. Dit gevoegd bij de schijnbare tegenspraak, nopen de mens de betekenis niet altijd letterlijk te nemen.

ALS Erasmus zijn gedachten over de vrijheid van de wil uitwerkt, blijkt die vrijheid beperkt te zijn tot de macht zich te wenden tot datgene, dat tot het eeuwig heil leidt, of zich daarvan af te keren. Wel komt daarbij de 'genade gods'. Zijn opvatting vindt uitdrukking in een gelijkenis, die hij ter illustratie in zijn betoog invlecht. Een vader wil zijn zoontje een appel laten pakken, die een eindje verder op de grond ligt. Het kind wil er naar toe lopen, maar valt. Zijn vader komt hem te hulp, helpt hem overeind. Het kind zet zijn pogingen voort. Op die manier krijgt het kind

ten slotte de appel. Het naar de appel willen toelopen, het zich inspannen om op te staan, nadat het gevallen is, laat zich vergelijken met een handeling uit vrije wil. De hulp van de vader, dus 'de genade gods', is nodig om het kind zelfstandig te maken.

STELT men daartegenover het godsbeeld van Luther. De mens is gevallen, en hij kan geen goed willen, d.w.z. niets dat god welgevallig is of dat god wil. Alleen diens genade kan de mens redden. Geen goede werken, welke ook, kunnen bijdragen tot zijn zaligheid. Luther is gegrepen door de brief van Paulus aan de Romeinen, waaraan hij ontleent, dat de mens alleen 'door het geloof gerechtvaardigd wordt'. Zoals de titel van zijn verhandeling aanduidt, ziet Luther de menselijke wil als een slaaf. Beeldend drukt hij dit uit als hij de menselijke wil vergelijkt met een rijdier, dat door god of door satan wordt bereden. Berijdt god het dier, dan gaat het daarheen waar god wil, dat het gaat. Wordt het door de duivel bestegen, dan gehoorzaamt het deze en gaat zoals satan het hebben wil. Alleen geloof kan de nietswaardige mens enige hoop bieden.

Bij deze redeneringen mag niet uit het oog verloren worden, dat het probleem hier anders ligt dan bij latere onderzoekers, bij wie het erom ging, of het menselijk handelen al of niet aan de causaliteitswet is onderworpen. Bij Erasmus en Luther beperkt het vraagstuk zich tot de verhouding van god tot mens.

BIJ Luther is de mens niets. Tegen deze opvatting komt Erasmus in opstand. Ergens in zijn geschrift merkt hij op, dat de redelijke ziel in hem vele twijfels heeft, als men hem zegt, dat er geen verdienste in de mens steekt, dat al zijn werken zonde zijn, dat onze wil niet meer is dan de klei in de handen van de pottebakker. Deze vernedering van de mens verdraagt het humanisme van Erasmus niet. Zijn sceptische geest, zijn moralistisch, redelijk denken, laten een godsbeeld als dat van Luther niet toe. Daar lopen de wegen uiteen. De weg van Erasmus leidt via de tijd der 'verlichting' naar de onze. Graag zeg ik het Huizinga na, dat wij Erasmus nog steeds nodig hebben als wegwijzer.

J. L. SLUIJTER

Karl Jaspers

KARL JASPERS is te Bazel overleden. In zijn in 1953 afgesloten filosofische autobiografie citeerde hij met instemming het Chinese spreekwoord: 'Wie oud wil worden, moet ziek zijn'. De in 1883 te Oldenburg geboren filosoof is oud geworden en worstelde levenslang met een uiterst labiele gezondheid. Deze dwong hem reeds zeer vroeg tot grote innerlijke concentratie en beperking van uiterlijk vertoon. Groot respect dwingen omvang en belang van zijn oeuvre af en het gezag waarmede hij enkele malen in de openbaarheid trad, aldus de N.R.C.

Met de door hem zeer bewonderde filosoof Immanuel Kant heeft Jaspers gemeen, dat werkelijk belangrijke filosofische inzichten helder algemeen begrijpelijk, dientengevolge voor allen toegankelijk moeten zijn en van belang voor vragen van de tijd.

Jaspers heeft twee maal met alle nadruk de beslotenheid van zijn wijsgerige begripstaal verlaten: in 1931, vrijwel samen met de Philosophie, verscheen zijn Die geistige Situation der Zeit en in 1958 Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Beide malen sprak hij als filosoof, dat wilde voor hem primair zeggen: als iemand die niet als representant van een groep of stroming spreekt, maar alsof hij zich eventueel voor de gehele mensheid te verantwoorden heeft.

En daaraan ontleende hij zijn groot gezag, als hij over politieke problemen schreef en de mensheid waarschuwde tegen de gevaren, die haar bedreigen.

HET is zeer betreurenswaardig, dat de zelfmoord door verbranding van de Tsjech Palach geen protesten heeft uitgelokt, noch van de gewone man, noch van hen, die zich met geestelijke volksgezondheid bezighouden. Dubbel gevaarlijk is een geïllustreerde reportage als voor komend in Panorama no. 7 van dit jaar. Beseft men niet dat deze mystieke verering tot navolging prikkelt? (Zie de berichten van nieuwe gevallen in Treviso, gepleegd door scholieren.) Wie durfde deze verantwoordelijkheid op zich te nemen! Er past een woord van groot mededogen voor het verdoolde slachtoffer, geheel ten onrechte gelijkgesteld met Johannes Hus. Deze immers viel niet als slachtoffer van eigen mystieke opdracht, maar door de religieuze verblinding van zijn medeburgers.

MEN kan deze ernstige zaak helaas niet met enkele woorden afdoen, omdat ze beheerst wordt door de diepste roerselen, de diepste wanhoop, machteloosheid en angst van het menselijk hart. Maar het is ontstellend, dat de boeddhistische geest, die in uiterste frustratie of wellicht als consequentie van een heilloos religieus fanatisme tot zelfmoord als offer komt in de westerse wereld van onze tijd een voedingsbodem vindt. (Ook in Nederland vond een dergelijk geval plaats, 'slechts' veroorzaakt door frustratie vanwege onze moderne bureaucratie.) De mens kenmerkt zich door de middelen, die hij ter verwerkelijking van zijn doeleinden toepast. De grote geesten hebben steeds naar humaniteit gestreefd, of beter: zij die strengen voor humaniteit noemt onze beschaving groot. Maar die zelfde beschaving weet, hoever wij van een humane wereld verwijderd zijn en aanvaardt de oorlog, als principiële opheffing van alle humaniteit t.a.v. vriend en vijand.

HET is om deze oorlogsgeest verre te houden, dat men de gewelddadigheid voor het laatst moet houden. Het zelfoffert op zich, de blote daad der zelffoltering tot de dood om de geesten tot het goede te leiden is heidens, primitief, geestenbezwinging, magie en déhumaan. Vanzelfsprekend is het mogelijk en komt het voor, dat zo'n magische daad overslaat op een individu of massa, op een collectiviteit, die daardoor tot uitzinnige prestaties komen ten goede of ten kwade. De humanist wijst dit middel af, want het is de oproep tot terugkeer naar onmenselijke methoden.

P. HISSCHEMÖLLER

Houtsnede Han Krug



Naar mensen kijken

MENSELIJK, in de eerste plaats gewoon menselijk is de poëzie van de dichteres Judith Herzberg, die in 1963 debuteerde met de bundel Zeepost en haar talent kort geleden bevestigde met de (ongedateerde) bundel Beemdgras. Het is in vele opzichten merkwaardige poëzie, hoewel dat niet zo snel opvalt. Haar gedichten schijnen te passen in het stramien van de 'zestigers', die het experimentele tijdperk te boven zijn en zich vermeien in het zogewoon-mogelijke. Ook bij haar vind je dan ook gedichten die niet meer schijnen te zijn dan registratie van dat wat de dichteres ergens gezien heeft, opgemerkt of gedacht. De 'gewoonheid' gaat zelfs zo ver, dat ze spreektaalvormen gebruikt, die de officiële grammatica nog niet heeft geautoriseerd, zo in de geest van 'een ziek geweest man'. Bijna burgerlijk van eenvoud is de ode aan het bestek van de dichteres, waarmee zij door de aanschaffing van een afwasmachine niet meer dat innig contact heeft van vroeger...*

EN TOCH, lezing – en vooral herlezing – van haar gedichten brengt je als lezer tot het peilen van een veel grotere diepgang die achter die schijnbare gewoonheid schuilgaat. Weliswaar lijken wij kleine mensen onmachtig, want

*'Juist toen hij wilde zeggen:
"maar iedereen verschaft zich toch
problemen, net niet te groot om overheen
te kijken naar een onbereikbaar,
beter leven"
vielen de stille minuten'*

zegt de dichteres aan het begin van '4 Mei'. Maar je kunt die tekst op twee manieren uitleggen: beamen, dat wij te klein zijn om de problematiek van al die doden uit een voorbijge oorlog te omvatten, of erin lezen, dat er toch mensen waren die zich niet alleen problemen 'verschaffen', maar problemen van een immense omvang die zich aan hen voordeden, de baas wilden, met inzet zelfs van hun leven, gewoon omdat ze nu een keer zo waren en voor die problemen werden gesteld. Ik wil dat laatste er graag in zien, maar tegelijkertijd kun je er dan weer uit opmaken, hoe klein wij gewone mannetjes met onze filosofietjes tegen zulke mensen afsteken.

HET zijn vóór gewone mannetjes, die in de portretten van Judith Herzberg worden geschilderd, zoals die een beetje zielige perfectionist, 'Hij met zijn schemerlampje opvouwschaartje thermostaat. / Die deuren dichthield voor de tocht (...)', van wie niettemin gezegd wordt, dat hij (...) zijn ogen open (hield) / vooral voor het zien openvouwen van de zachte blaadjes'. Want juist dat laatste heeft de dichteres sympathie ingeboezemd, dat zien. Wij mensen moeten de werkelijkheid zien. De mens voegt misschien weinig groots toe aan die werkelijkheid, maar hij ordent en geeft daardoor zin aan de chaos. Zoals de dichteres die in een zomernacht de grote-stadsgeluiden om zich heen hoort en daarvan zegt: 'Ik hoor het graag, het doet me denken aan / 22 Juni 1964, dat is vanavond.' (met bovendien een geraffineerd enjambement). Wij moeten geen hoogverheven idealen nastreven, maar gewoon bezig-zijn, op onze manier ordenen, op onze manier zin geven aan onze aanwezigheid hier op aarde. Zoals die man met dat opvouwschaartje van zo straks, die bij het begin van dat gedicht al begraven is en heus zo'n onaardige man niet was:

*'Zou hij begrijpen dat ik niet aan zijn graf was
omdat ik verkouden was, als ik verkouden was?*

*En zou hij weten dat dit een smoes was,
mij toeknikken van ja natuurlijk, en dat het helemaal
niet hoefde? Dat het geen zin had deze regen
op zijn kist te horen vallen, dat hij zelf
niet was gekomen als hij hier niet toch toevallig –
Hij met zijn schemerlampje opvouwschaartje thermostaat.
Die deuren dichthield voor de tocht, zijn ogen open
vooral voor het zien openvouwen van de zachte blaadjes
zijn oren alleen nog voor het vrolijkend kwetter
van vogeltjes in de volière – Zou hij
begrijpen, als hij nog iets begreep, wat mij
hier bracht, onder deze onbetamelijk gehaaste
wolken, terwijl hij nergens was?'*

TWEE DINGEN blijken er nog uit dit zelfde gedicht: het feit dat de volzin niet heilig is, maar onderbroken mag worden als dat functioneel is (dat mocht, na Albert Verwey, al bij Nijhoff, maar sindsdien komt het, afgezien van de experimentelen, toch maar weinig voor). En hoe functioneel het is, merken we pas, als we de zin 'afmaken' met: als hij hier niet toch toevallig had moeten zijn. Maar de aanvulling ontnemt nu juist de humor aan dat stukje tekst, een zinnetje dat, half-af, werkt als een cabaretttekst. Het is heel merkwaardig bij deze dichteres steeds weer de humor te vinden juist op de momenten van de grootste spanning of emotie. Zij werkt bevrijdend en tegelijkertijd beklemmend en heeft daardoor veel weg van de klassieke joodse humor, die vaak het gevolg was en is van juist ondraaglijk leed. Humor vind je in deze gedichten veel, maar uiterst fijnzinnig altijd: let op de samentrekking van *hield* in vs. 9 van het zojuist geciteerde gedicht en op een woordspelletje als 'vrolijkend kwetter' (vs. 11) dat bijna ongemerkt het conventionele vrolijke gekwetter vervangt. Je vindt het ook in een titel als 'Leven-sloop'.

en ze ook zien

DE OORLOG is in veel van deze gedichten (maar lang niet alle) aanwezig, een enkele keer duidelijk op de voorgrond, maar in de meeste gevallen als vage, angstige en niet of nauwelijks verwerkte realiteit, zoals in

'FAUSSE RECONNAISSANCE

*In de sneeuw liepen schouder
aan schouder de burens die niet
meer bestaan. Bestonden ze nog
dan waren ze nu veel ouder.'*

Ook hier weer de bijna humoristische wending aan het slot, die de valse herkenning des te navranter maakt. Minder geslaagd vind ik, technisch gesproken, het gedicht Kwartetspel, waarin de beschrijving van een eenvoudig spelletje aan het eind van bijna iedere versregel onderbroken wordt door de oorlogsherinnering en de overwegingen daarna. Het is een interessante poging het denken in twee dimensies weer te geven, simpele werkelijkheid en gruwelijke herinnering te doen contrasteren, maar poëtisch is de poging mislukt, omdat de lezer nu eenmaal geen twee werkelijkheden tegelijk kan lezen, hoe we die krachttoer typografisch ook trachten te verwerkelijken.

IK HEB MIJ nog even afgevraagd of er niet een wending in de gedichten bespeurbaar is, in dien zin, dat ongeveer bij dat gedicht Kwartetspel een nieuwe serie begint, omdat veel gedichten in de tweede helft blijf geven van een poging tot verdere soberheid van zeggings, een geserreerde wijze van schrijven die in het begin niet bij alle aanwezig is. Het ritme lijkt dan ook minder stug, al is die stugheid in het begin het tegendeel van onvermogen: een zorgvuldig afgewogen plaatsing van woorden en een nogal eigenzinnige interpunctie wijzen op het streven de zeggingskracht van de woorden te laten prevaleren boven de poëtische techniek. Later blijkt dat minder nodig, maar vermoedelijk staan de gedichten niet in chronologische volgorde in de bundel, hoewel ook een andere logica in de samenstelling van de bundel niet te ontdekken is. Alleen een volgende bundel kan dus uitmaken of er inderdaad van een ontwikkeling in dien zin sprake is, en daarop zullen we, bij iemand die zo zorgvuldig werkt, nog wel even moeten wachten. Het is te hopen dat de uitgever dan aan de bundel als geheel tenminste een jaartal meegeeft, want zo'n slordigheid mogen we toch eigenlijk bij een werk van deze kwaliteit niet meer verwachten.

MENSELIJK DUS en eenvoudig, dat zijn wel de twee epitheta waarmee men deze bundel kan sieren, maar wees voorzichtig, want de mens is niet zo eenvoudig als hij eruit ziet. En zo is ook Judith Herzberg alleen schijnbaar een gemakkelijke dichteres. Haar woorden zijn eenvoudig (zij het ook weer niet overal) en ze lijken af en toe achteloos neergeschreven:

'VERGEEFS BLAFFEN

*Een lege ochtend, Zondag zeker.
Een hond die onzin blaft
tegen de vreemde gevels, maar niet goed
zeker niet honds genoeg, want niemand
komt het raam uit hangen,
niemand roept woedend "Koest!"'*

'Zondag zeker' is zo'n achteloze opmerking, maar vervanging door 'vermoedelijk was het zondag' zou het gedicht pas goed vermoorden.

En die onverschilligheid is juist zo op zijn plaats om het gebrek aan enig contact te accentueren. Vlieg er dus niet te gauw in als het allemaal zo eenvoudig lijkt. De dichteres heeft trouwens nog wel andere stijlmiddelen tot haar beschikking; sommige gedichten doen op het eerste gezicht zelfs wat cryptisch aan, zoals *In deze drukke gelukkige jaren*, waar de verwijzing naar de bijbel al is gelegen in formuleringen als *'deze onze zee'* en *'dit ons platgetrapte gras'*. Bijbelse taal of beelden zijn overigens schaars in deze bundel, Judith Herzberg is de dichteres van de mens, een kleine mens, akkoord, maar toch het enig denkbare houvast. Ze is ook de dichteres van de werkelijkheid,

*'omdat je stap voor stap verzet
en niet verlangt naar welke vorm dan ook
van eeuwigheid – de priester lach je weg –
je werkelijkheid ligt in de winkels.'*

De 'werkelijkheid in de winkels' is een extraliterair symbool en die zijn talrijk in dit werk. Zo vinden we ook de *'lichtblauwe cijfers, tekens voor dynamiet'* als een niet mis te verstaan symbool. De geijkte poëtische paden zijn duidelijk verlaten en vervangen door de poëzie van het zien, en naar mijn mening is de bundel daarom van zo groot belang: hij geeft een kunst van sterk visueel karakter, van zien, goed, kijken, en daardoor méér zien, op een manier zoals ik die nog niet bij anderen ben tegengekomen.

WE BLIJVEN nog zitten met de titel, want ook die is weer zo schijnbaar eenvoudig. Maar ik wil wel toegeven, dat ik in Koenen heb gesnuffeld om na te gaan of beemdgras toch nog een bijzonder soort gras was. Welnu, dat gras is inderdaad niets anders dan gewoon gras, maar een beemd is in 'literaire taal' vooral een bebloemd grasland. Judith Herzberg plukt er, weinig gehecht aan literaire taal als zij is, niet alleen de bloemen, want dan zou haar eerste gedicht in deze bundel niet *Beemdgras en zachte dravik* heten (dravik is ook een grassoort, leert die zelfde oude Koenen mij) en zou zij dat wat wij mensen doen niet omschrijven als het plukken van een grasboeket zoals kinderen dat doen, en... Ik zou ook dat eerste gedicht wel weer willen citeren, maar u moet nu zelf maar eens aan het lezen slaan. Want, minder pessimistisch dan Ellen Warmond, minder romantisch dan Jan de Zanger, komt mij deze poëzie zo bij uitstek humanistisch voor.

R. DE LA RIE

*) Judith Herzberg: *Beemdgras* (G. A. van Oorschot, Amsterdam, z.j.)

*Luiheid en lafheid zijn er de oorzaak van,
dat zo'n groot deel der mensheid,
nadat de natuur ze reeds lang van vreemde
overheersing heeft vrijgemaakt, toch graag
levenslang onmondig blijven; en waarom
het voor anderen zo eenvoudig is, zich tot
hun voorged op te werpen. Het is zo
gemakkelijk, onmondig te zijn.*

KANT (1724-1804)

Verliefd op liefde

VROEGER waren 't de vrouwen, die zich druk maakten over allerlei zaken, waarvan ze dachten, dat ze niet helemaal tot hun recht kwamen, zoals de verhoudingen in 't huwelijk, de verhoudingen buiten 't huwelijk en allerlei andere van sexuele of erotische aard en daarover schreven. Kijkt u maar naar Madame de Staël, die tijdens de merkwaardige tijd van de Franse revolutie leefde, toen een kleine groep mensen de tijd, 't geld en de positie hadden om zich in allerlei diepere zieleroselen te verdiepen en daarover van gedachte te wisselen – en gelukkig, dat die tijd er geweest is! –, aan onze Belle van Zuylen, die zich met moeite los maakte uit een verstikkende Hollandse omgeving, in wanhoop met een man trouwde, met wie ze intellectueel geen enkel contact had, maar door deze daad op haar 47ste jaar een jongen van 20 ontmoette, Benjamin Constand, een ontmoeting die haar vermogens volledig tot hun recht deed komen, om haar bij zijn vertrek volledig uitgeleefd achter te laten. Lou Salomé in een andere eeuw, de Russische generaalsdochter, die 't een tijd lang volhield een mariage à trois te leiden met Nietzsche en zijn vriend Rée, en bovendien officieel met de Oriëntalist, de op Java geboren prof. Andréas getrouwd was. Lou overleefde dit allemaal wel en werd 76 jaar oud, maar Rée pleegde zelfmoord en Nietzsche werd krankzinnig. Niet leuk natuurlijk, maar al met al hebben deze vrouwen 't toch niet zo slecht gedaan, vind ik! En zo zijn er nog tientallen andere gevallen geweest.

NU, na 150 jaar, gaan de mannen zich eens een keertje druk maken, en wat doen ze? Ze schrijven stukjes in 'Mens en Wereld! Heus, ik heb m'n best ervoor gedaan, maar ik begrijp ze gewoonweg niet, ik begrijp niet, wát de heer Snijder nu eigenlijk precies wil! En dan komen er allerlei vragen bij me op. Is één van de kenmerken van liefde, begeerte of verlangen niet, dat die door een zeer bepaald, concreet persoon worden opgewekt? Is verlangen zonder een bepaald doel in de vorm van een persoon niet een toestand die de dichters kennen en waaraan we de schoonste gedichten te danken hebben? Doet het geschrijf van de heer S. u niet denken aan het gevoel, dat wij natuurlijk allemaal op school gekend hebben, nl. de verliefdheid op de liefde? Of is dit soms nog iets anders? Toen was 't tenminste nog de liefde, waarnaar verlangd werd! En wát moet je denken van 'sleutelclubs'. Kunt u zich iets ordinairders voorstellen? En wát van de bewuste advertenties? Radeloos echtpaar zoekt ander radeloos echtpaar om gezellig samen de radeloosheid te vermenigvuldigen! Twee maal twee is vier!

EVEN een gezegde van de dichter Rilke, die wel verstokt vrijgezel was, maar toch ook wel thuis was in de erotiek. Rilke zei eens: 'Ik begrijp niet, waarom de mensen toch altijd zo verbaasd zijn, als een huwelijk niet gelukkig is, terwijl 't immers voor één mens al zo moeilijk is om gelukkig te zijn.' Maar dat was Rilke, die een solitair was.

Waarop wacht de heer S. eigenlijk? Laat hij zich ten strijde gorden, zijn paard bestijgen en te vuur en zwaard zijn geliefde veroveren, als er een geliefde is! Laat hij grote daden volbrengen en vechten tegen de windmolens en zich desnoods belachelijk maken, als zijn geliefde een gedróómd geliefde is. Of laat hij, als hij haar niet kan krijgen met een mond vol liederen langs de wegen trekken zoals alle grote zangers hebben gedaan. Maar laat hij ophouden te schrijven in 'Mens en Wereld'.

J. KETTELARIJ-v. BRAKELL BUYS

G I R O 6 1 6 8

Het aantal buitenkerkelijken in Nederland is groot en neemt nog jaarlijks toe.

Ook deze groep blijkt behoefte te hebben aan een levensovertuiging, die houvast geeft in het dagelijks leven.

Het Humanistisch Verbond vervult talloze taken ten behoeve van deze grote groep.

Het aantal leden van het Humanistisch Verbond is gering. Daarom is het kontributieinkomen niet voldoende om alle werkzaamheden te financieren.

Het Steunfonds Praktisch Humanisme heeft tot taak de gelden in te zamelen, nodig voor de financiering van de taken op het gebied van de geestelijke verzorging en de geestelijke vorming.

Het doet hierbij een beroep op u allen, ook weer in 1969 ervoor te zorgen, dat de werkzaamheden kunnen doorgaan en worden uitgebreid.

Door de steeds stijgende kosten zal dit jaar een bedrag van meer dan f 200.000,- nodig zijn.

Help ons, dit bedrag zo spoedig mogelijk te bereiken.

G I R O 6 1 6 8

Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme, Amersfoort